

Nacionalni interes i moral u međunarodnim odnosima

Jolić, Tvrтко

Source / Izvornik: **Politička misao : časopis za politologiju, 2013, 50, 38 - 57**

Journal article, Published version

Rad u časopisu, Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:261:319535>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-12-23**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the Institute of Philosophy](#)

Izvorni znanstveni rad

UDK 327.01

323.1

172.4

Primljeno: 23. prosinca 2011.

Nacionalni interes i moral u međunarodnim odnosima

TVRTKO JOLIĆ

Institut za filozofiju, Zagreb

Sažetak

Namjera je ovoga rada ispitati neke od glavnih postavki na kojima je utemeljena teorija političkog realizma u međunarodnim odnosima. Prema teoriji političkog realizma, nacionalni interes, a ne moral predstavlja glavni kriterij prema kojemu država uređuje svoje vanjske poslove. U prvom dijelu razmotrit ću tri argumenta koja realisti iznose u prilog skepticizmu prema moralu u međunarodnim odnosima. U drugom dijelu rada razmotrit ću pojam nacionalnog interesa i mogućnost njegove primjene kao glavnog kriterija u izboru djelovanja država u međunarodnim odnosima. Braneci stav da je jedina plauzibilna verzija morala univerzalni moral utemeljen na poštovanju temeljnih ljudskih prava, u zaključku tvrdim da se realističko stajalište o moralu na međunarodnoj razini ne može braniti na uvjerljiv način. Bez obzira na taj zaključak, ostaje nesporno da teorija političkog realizma i dalje nudi vrijedne spoznaje o naravi međunarodnog morala i granicama njegove primjene.

Gljučne riječi: moral, nacionalni interes, politički realizam, teorija međunarodnih odnosa

Uvod

Prvi izazov svakom pokušaju razmatranja morala i pravednosti u međunarodnim odnosima predstavlja stajalište koje se obično naziva političkim realizmom. Politički realizam kao samosvojno stajalište unutar teorija međunarodnih odnosa razvio se u prvoj polovini 20. stoljeća u djelima R. Niebuhra, E. H. Carra i posebice H. Morgenthaua. Iako je kao pravac u političkoj teoriji međunarodnih odnosa relativno nova pojava, realizam baštini dugu i uglednu tradiciju mišljenja o međunarodnim odnosima, pa tako suvremeni realisti korijene svojih teorija nalaze u djelima Tuki-dida, Augustina, Machiavellija, Hobbesa, Spinoze i Rousseaua. Novi poticaj teorija dobiva krajem 70-ih godina prošlog stoljeća usvajanjem novih analitičkih metoda

teorije igara, te se pod imenom “neorealizam” do danas smatra jednim od najutjecajnijih smjerova u proučavanju međunarodnih odnosa. Akademski uspjeh teorije pratila je i njena još uspješnija praktična primjena, jer su se načela političkog realizma držali, a i danas ih se drže, brojni svjetski državnici. Dio objašnjenja za taj praktični uspjeh nalazi se vjerojatno i u tome što su neki od najutjecajnijih teoretičara realizma bili na utjecajnim mjestima u državnim administracijama s kojih su izravno mogli utjecati na kreiranje suvremene svjetske politike.¹

Iako ne postoji suglasnost oko glavnih postavki političkog realizma, većina komentatora koji pišu o njemu slažu se da je to “opća orijentacija” ili “svjetonazor” koji prihvaćaju različiti autori koji pišu o problematici međunarodnih odnosa (Donnelly, 2003: 6). Postoji ipak nekoliko stavova koje dijeli većina zastupnika realizma i koji su bitni u kontekstu rasprave o moralu u međunarodnim odnosima. Kao prvo, realisti smatraju da je uloga morala u međunarodnoj politici jako ograničena, ako moral uopće igra bilo kakvu ulogu.² Govor o visokim moralnim načelima vođenja vanjske politike, koji se često može čuti na međunarodnim forumima, za realiste je prazan niz riječi iza kojeg stoji malo stvarnog sadržaja. Druga točka oko koje se slažu realisti različitih provenijencija jest da je nacionalni interes, a ne moral glavni kriterij u skladu s kojim države, za koje se smatra da su glavni igrači na međunarodnom terenu, vode ili bi trebale voditi svoju vanjsku politiku. I konačno, svi politički realisti dijele stav o prirodi odnosa između država. Glavno obilježje međunarodnih odnosa jest odsutnost odgovarajućeg oblika središnje vlasti kakvu susrećemo na razini država. Nesigurnost koja proizlazi iz situacije anarhije glavni je razlog za nemogućnost moralnog ponašanja država na međunarodnoj razini. Teorija političkog realizma o kojoj će biti riječi u ovom radu obuhvaća teze o ulozi morala i nacionalnog interesa u međunarodnim odnosima te tezu o prirodi međunarodnih odnosa.³

Imamo li u vidu realističku sliku međunarodnih odnosa kao svijeta anarhije u kojemu se države bez ikakvih moralnih ograničenja bore za vlastite interese, jasno je da u takvom svijetu ne ostaje puno prostora za razvijanje bilo kakve moralne te-

¹ George Kennan, čija su djela jedna od glavnih okosnica suvremenog realizma, bio je primjerice savjetnik u administracijama predsjednikâ Trumana i Eisenhowera. Među poznatije realiste uključene u oblikovanje svjetske politike svakako pripada Henry Kissinger, dugogodišnji savjetnik predsjednika Nixona. Predsjednik SAD-a Barack Obama u jednom je svom intervjuu naveo klasika realizma Reinholda Niebuha kao jednog od svojih “omiljenih filozofa” (Brooks, 2007).

² Novije varijante neorealizma ograničavaju se isključivo na “instrumentalni pragmatizam” u pogledu državnog djelovanja u međunarodnim odnosima, prešutno time pretpostavljajući da u međunarodnim odnosima nema mjesta za moralna razmatranja.

³ Ovakva ili slična lista osnovnih postavki prevladava u suvremenoj literaturi o realizmu. Za obuhvatnu raspravu o realističkim postavkama vidi npr. Smith (1986).

orije međunarodnih odnosa. Realistima je posebno neprihvatljivo da bi na međunarodnoj razini mogla postojati načela morala i pravednosti slična načelima koja se obično prihvaćaju na nacionalnoj razini.⁴ Namjera je ovoga rada ispitati održivost postavki realističke teorije o nemogućnosti slijeđenja moralnih načela i o ulozi nacionalnog interesa u međunarodnim odnosima. U prvom dijelu razmotrit ću tri argumenta koja realisti iznose u prilog skepticizmu prema moralu u međunarodnim odnosima. U drugom dijelu rada razmotrit ću pojam nacionalnog interesa i mogućnost njegove primjene kao glavnog kriterija u izboru djelovanja država u međunarodnim odnosima. Na temelju tih razmatranja u zaključku tvrdim da se realistički skepticizam u pogledu morala na međunarodnoj razini ne može braniti na uvjerljiv način. Bez obzira na taj zaključak ostaje nesporno da teorija političkog realizma i dalje nudi vrijedne spoznaje o naravi međunarodnog morala i granicama njegove primjene.

1. Uloga morala u međunarodnim odnosima

Skepticizam prema ulozi morala u međusobnim odnosima država trajno je obilježje realizma i može se iščitati i iz tekstova začetnika realističkog pristupa politici. Među kanonskim tekstovima na koje se politički realisti pozivaju posebno mjesto zauzima tzv. “Meljanski dijalog” iz Tukididove *Povijesti Peloponeskog rata* u kojem je na posebno jasan način opisano realističko viđenje svijeta i odnosa koji vladaju u njemu. Tukidid opisuje epizodu koja se dogodila šesnaeste godine nakon izbijanja rata između Atene i Sparte kada izaslanici moćne Atene dolaze na pregovore s vladodržcima otoka Mela, male spartanske kolonije koja je u ratu htjela ostati neutralna, kako bi dogovorili uvjete predaje. Govoreći s pozicije moći, Atenjani uvjeravaju Meljane da im nema druge nego da se predaju i plaćaju danak Atenskom savezu ili da se bore i budu uništeni. Meljani se, pokušavajući zadržati svoju neutralnost i izbjeći uništenje, pozivaju na moralnost, na ono što je pravedno i ispravno, nadajući se da će uvjeriti Atenjane da moralno ponašanje koristi i njima samima. Atenjani odgovaraju da Meljani znaju “da pravda u ljudskim odnosima dolazi do priznanja, ako je jednaka nužda za obje strane; ono pak što je samo moguće, to moćniji provode, a slabiji u tom popuštaju” (Tukidid, 1957: 315). Atenjani smatraju da nužni zakon ljudske prirode tjera ljude da vladaju drugima kada god to mogu i to je nepromjenjivi zakon koji je postojao oduvijek i postojat će zauvijek. Taj zakon prisiljava ljude i države na osvajanje tuđega, a utemeljen je, kako je rekao u svojem govoru atenski poslanik u Sparti, “prije svega zbog straha, zatim časti i konačno zbog vlastitog interesa” (*ibid.*: 50). Epizoda koju opisuje Tukidid završava tragično. Nakon

⁴ Prilikom upotrebe riječi moral u tekstu se uvijek misli na univerzalni moral, osim ako drugačije nije izrijekom navedeno.

što Meljani odbiju predaju, premoćni Atenjani osvoje grad, pobiju sve odrasle muškarce, a djecu i žene prodaju u ropstvo.

U tom kratkom opisu odnosa dvaju grčkih polisa od prije više od dvije tisuće godina sadržani su svi bitni elementi koji će biti okosnica realističkog viđenja odnosa među državama sve do danas. Na prvom mjestu realisti ističu važnost koju ima *moć* kao osnovno načelo djelovanja u međunarodnim odnosima. Države vode svoju vanjsku politiku na temelju moći ne zato što je to njihov izbor, već zato što je to *nužnost*, što je drugi važan element u realizmu. Nužnost primjene moći u međunarodnim odnosima vodi do trećeg ključnog elementa, a taj je da u međunarodnim odnosima *nema univerzalnog morala*. Moral i pravедnost samo su lijepe fraze (*onomata kala*), kako prenosi Tukidid, koje nemaju nikakav stvarni učinak.⁵

Za razliku od Atenjana koji su smatrali da međunarodnim odnosima vlada nužnost koja proizlazi iz vječnih zakona prirode, suvremeni politički realisti govore o anarhijskoj strukturi međunarodnih odnosa koja uvjetuje državama da se oslanjaju u prvom redu na vlastitu moć kako bi promicale svoje interese. O moralu i pravедnosti u takvim okolnostima ne može biti ni govora. Utjecajni realistički autor Arthur Schlesinger u tekstu znakovitog naslova “Nužna amoralnost vanjskih poslova” tvrdi da bi “moralne vrijednosti u međunarodnoj politici ... trebale odlučivati samo kao posljednja instanca” (Schlesinger, 1971: 72-73). Drugi su realisti još manje skloni ideji da bi se međunarodni odnosi trebali uređivati na moralnim načelima. Tako primjerice među šest temeljnih načela svojega viđenja međunarodnih odnosa Morgenthau ubraja i to da se “univerzalna moralna načela ne mogu primijeniti na djelovanja država” (Morgenthau, 1954: 9). Koje sve razloge realisti mogu imati za takvo drastično odbacivanje moralnih načela u međunarodnim odnosima? U nastavku ovog odjeljka razmotrit ću tri argumenta koja mogu poslužiti za odbacivanje mogućnosti primjene morala u međunarodnim odnosima. Pitanju uloge nacionalnog interesa i njegovoj ulozi pri izboru djelovanja koje države poduzimaju u međunarodnim odnosima vratit ću se u drugom dijelu ovog rada.

1.1. Moralni skepticizam

Jedno objašnjenje zašto se moral ne može primijeniti na međunarodne odnose može se naći u vjerovanju da moral ne nalazi primjenu ni u jednom području ljudskog djelovanja. Razloge za nemogućnost primjene morala skeptik može naći primjerice u vjerovanju da ne možemo znati što je moralno ispravno ili pogrešno, dobro ili loše. Ako nam naša ograničena ljudska spoznaja onemogućava uspostaviti ta osnovna moralna razlikovanja, bilo bi iluzorno tvrditi da se bilo na individualnoj ili držav-

⁵ Ovdje ne želim tvrditi da je i sam Tukidid zastupao ovakvo gledanje prirode odnosa između polisa. Za stav da je moral kod Tukidida imao bitnu, ali u konkretnim okolnostima ne uvijek i presudnu važnost vidi Ahrens Dorf (1997).

noj razini ponašamo u skladu sa zahtjevima morala. Ovdje je, dakako, riječ o metaetičkom skepticizmu koji se najčešće pojavljuje u svojoj epistemološkoj varijanti u kojoj se “nijeće ili sumnja da *ikada* postoji prikladan razlog za moralno vjerovanje” (Sinnott-Armstrong, 2006: 13). Budući da politički realisti stavljaju naglasak na nemogućnost primjene moralnih načela na djelovanje država, na njihovu bi se poziciju možda moglo gledati kao na oblik praktičnog moralnog skepticizma u kojemu se “nijeće da *uvijek* postoji dovoljno razloga za moralno djelovanje” (*ibid.*). Iako je metaetički skepticizam ozbiljna filozofska teorija koju zastupaju brojni autori, čini se da se on, barem u svojoj općenitoj varijanti, ne nalazi u temeljima realističkog odbacivanja morala u međunarodnim odnosima. Naime, malo je koji suvremeni politički realist spreman zastupati pozicije općeg metaetičkog skepticizma,⁶ s obzirom na to da tvrde da se moralna načela ne mogu primijeniti samo na međunarodne odnose, dok su posve primjerena u unutardržavnim okolnostima i individualnim odnosima među pojedincima. Budući da opći moralni skepticizam nije temelj za skepticizam o kojemu je riječ u suvremenom političkom realizmu, ovdje se nećemo upuštati u njegovo opovrgavanje. Pretpostavit ćemo da zajedno s realistima dijelimo neke temeljne intuicije koje nam omogućavaju da razumijemo što je to moral i koje zahtjeve postavlja pred nas. Pitanju o opravdanosti realističke teze o postojanju razlike između moralnih zahtjeva na državnoj i međunarodnoj razini vratit ću se ponovno prilikom rasprave o ideji nacionalnog interesa.

1.2. *Kulturni i moralni relativizam*

Za razliku od općeg moralnog skepticizma koji je zasada ostao neiskorišteni izvor moralnog skepticizma u međunarodnim odnosima, kulturni relativizam je nešto na što se realisti dosta često pozivaju. Kulturni relativizam tvrdi da standardi morala variraju od kulture do kulture. To je stajalište postalo naročito popularno početkom 20. stoljeća, nakon što su kulturni antropolozi počeli iznositi i objavljivati svoja istraživanja o običajima naroda iz različitih dijelova svijeta, pa stoga ne čudi da je teza kulturnog relativizma kao suvremena teorija nastala upravo u antropološkim krugovima. Ta teza kojom se antropolozi služe u svojim istraživanjima našla je sljedbenike i u filozofiji i političkoj teoriji. U filozofiji joj je najbliže stajalište deskriptivnog moralnog relativizma koji tvrdi da postoje “duboka i raširena moralna

⁶ Ovdje svakako treba istaknuti da su u povijesti postojale i neke značajne iznimke, poput Niccolòa Machiavellija, za kojega političko djelovanje i u unutarnjoj i u vanjskoj politici nije bilo prikladan predmet moralne prosudbe (Machiavelli, 1998). Iako je Machiavellijevo stajalište o potpunom odvajanju morala od politike na svim razinama konzistentnije od teze da se samo unutarnja, a ne i vanjska politika mora voditi u skladu sa zahtjevima morala, pa je to stajalište stoga jednostavnije braniti, ni jedan od značajnih suvremenih realista ne slijedi Machiavellija u potpunom odbacivanju morala iz politike. Dapače, realisti od država očekuju da u svojoj vanjskoj politici štite vlastite kulturne i moralne vrijednosti.

neslaganja među različitim društvima” (Gowans, 2008). Drugo filozofsko stajalište koje nije nužno vezano uz tu empirijsku tvrdnju jest metaetički moralni relativizam čija je osnovna teza da ne postoji neki objektivni kriterij na temelju kojega bi se ustanovila istinitost ili opravdanost moralnih sudova, već da je taj kriterij uvijek ovisan o društvu. Na koncu, moralni relativizam ima i svoju normativnu varijantu prema kojoj ono što je ispravno za osobu iz jednog društva ne mora biti ispravno i za osobu iz nekog drugog društva.

U političkoj teoriji, pored stajališta da kulturni relativizam implicira pluralizam i toleranciju, najzanimljiviji je način na koji politički realisti na njemu pokušavaju utemeljiti argument protiv primjene morala na međunarodne odnose. Jedan od poznatijih primjera te vrste argumentacije nudi George Kennan. Među razlozima zašto SAD ne bi trebao voditi svoju vanjsku politiku na moralnim načelima, on posebno ističe da “ne postoje međunarodno prihvaćeni standardi morala”, pa tako primjerice ljudska prava, koja su svi skloni proglasiti univerzalnim, imaju “različita značenja za različite narode” (Kennan, 1985: 207). Zbog nepostojanja univerzalnih moralnih načela kojima bi se vodila vanjska politika, voditi moralnu vanjsku politiku značilo bi nametati vlastitu moralnost drugim državama i narodima pod krinkom univerzalnog morala, što je za Kennana tek jedan od oblika imperijalizma.

Budući da se Kennan ovdje poziva na empirijsku činjenicu da postoji više međusobno suprotstavljenih moralnih standarda, valja odmah primijetiti da iz toga ne slijedi da su svi jednako vrijedni. Moguće je da je neki od njih, ili neka njihova kombinacija, bolji od ostalih. I sama Kennanova formulacija da ne postoje međunarodno *prihvaćeni* standardi morala ne isključuje logičku mogućnost da međunarodni standardi moralnosti postoje, ali da još uvijek nisu međunarodno prihvaćeni. Upoznavanjem drugih kultura i društava možemo steći bolji uvid o tome što se od morala očekuje i kakva bi njegova načela trebala biti, te postoji mogućnost da u zajedničkom dijalogu otklonimo neslaganja, koja mogu biti primjerice činjenične prirode, i tako dođemo do zajedničkog shvaćanja morala.

Naravno, postoji mogućnost da ni nakon što uklonimo činjenične razloge neslaganja ne dođemo do suglasja o tome što moral iziskuje od nas u nekoj situaciji. Međutim, da bismo se susreli s takvim oblikom nepomirljivog moralnog neslaganja, nije potrebno ići na drugi kraj svijeta, takvih neslaganja ima više nego dovoljno i unutar iste kulture ili unutar jedne države. Primjer za to su neslaganja i sukobi suparničkih tradicija kao što su primjerice kantijanizam i utilitarizam u zapadnoj kulturi ili sukob ortodoksnih i umjerenih Židova u suvremenom Izraelu (Nardin, 1989: 151). Relativistima je posebno teško objasniti koji se standard moralnosti primjenjuje na osobe koje su članovi istog društva u kojem postoje različiti moralni standardi. Ako osoba na primjer pripada naciji čiji moralni standard zahtijeva od nje da djeluje na način koji joj njena religijska pripadnost zabranjuje, relativisti ne mogu

ponuditi uputu koje je od ta dva djelovanja ispravno. Jedini način na koji je moguće riješiti tu dilemu jest usvojiti neki oblik subjektivizma. Stoga, ako je relativizam razlog da se odbaci moral u međunarodnim odnosima, onda je on također razlog da ga se odbaci i unutar države. Ni u ovom slučaju kao niti u slučaju moralnog skepticizma o kojem sam govorio u prethodnom odjeljku politički realisti nisu spremni prihvatiti posljedicu toga argumenta.

No čak i kada bi najrazrađenije verzije moralnog relativizma, kao što je na primjer umjerena verzija koju zastupa David Wong, bile istinite, one ne bi mogle poslužiti kao temelj opravdanja za normativne zaključke koje realisti žele izvesti. Wongov umjereni relativizam postavlja značajna ograničenja na ono što se može smatrati moralno dopustivim djelovanjem, što je potez koji realisti nisu spremni povući. Tako na primjer Wong odbacuje stav koji se obično pripisuje moralnom relativizmu da “nitko ne bi trebao donositi sud o drugima koji imaju bitno drugačije vrijednosti, niti bi trebao zahtijevati od njih da se prilagode njegovim vlastitim vrijednostima” te tvrdi da bi nam “razumnija verzija normativnog relativizma dopustila da donosimo sudove o drugima koji posjeduju bitno drugačije vrijednosti” (Wong, 1991: 447-448). Bez obzira na to slagali se mi oko postojanja univerzalnih moralnih načela ili ne, ostaje činjenica da ipak postoji međukulturno slaganje o moralnoj nedopustivosti određenih djelovanja koja ugrožavaju ljudski život, slobodu i dostojanstvo. To slaganje najjasnije se očituje u priznavanju temeljnih ljudskih prava bez obzira na razlike i neslaganja u pogledu njihova filozofskog utemeljenja.

1.3. Realisti protiv lažnog morala

Iz meljanskog se dijaloga kao i iz kasnijih realističkih spisa vidi da realisti smatraju da moral u međunarodnim odnosima zapravo i nije moral, već oblik pukog moralizma, to jest izraz vlastitih interesa prikriven moralnim ruhom. Prema realistima, pozivanje Meljana na pravednost nije izraz njihova istinskog moralnog promišljanja kojega bi se bili spremni držati i u slučaju da je situacija obrnuta i da su oni jača strana, već samo izraz njihova vlastitog trenutnog interesa da se izvuku iz situacije koja je za njih pogibeljna. Viđeno na taj način, pokazuje se da je pozivanje na moral, pravednost i ljudska prava zapravo pokušaj da se nekoga prevvari. Slično zaključuje i Carl Schmitt koji kaže da je “pojam ljudskosti posebno koristan ideološki instrument imperijalističke ekspanzije, i u svojem etičkom humanitarnom obliku specifično je sredstvo ekonomskog imperijalizma. To podsjeća na ponešto izmijenjenu Proudhonovu izreku: tko se poziva na ljudskost, želi varati” (Schmitt, 1996: 55).

Zagovornici primjene morala u međunarodnim odnosima, prema realistima, nisu krivi samo za “lažno predstavljanje”, već i za puno opasnije stvari, koje se naziru iz prvog dijela Schmittove tvrdnje. Osim opasnosti da služi kao izlika imperijalizmu, Raymond Aron smatra da vanjska politika vođena moralnim načelima

“prečesto sklizne u fanatizam” (Aron, 1966: 307). Zato realisti poput Arona jedinu smislenu upotrebu morala u međunarodnim odnosima vide u suzbijanju fanatizma i imperijalizma zagovornika morala. Tako su upravo realisti, prema tom viđenju, jedini istinski borci za moralno uređenje međunarodnih odnosa. Paradoksalni zaključak glasi da su međunarodni odnosi moralni samo onda kada ih se *ne* pokušava uspostaviti na moralnim načelima.

U podlozi toga zaključka ne leži, međutim, nikakav paradoks, već samo nekoliko pogrešnih premisa. Kao prvo, pogrešno je tvrditi da svatko tko se poziva na moral zapravo gleda isključivo na vlastite interese. Sigurno da postoje ljudi koji se u svojim osobnim odnosima, kao i situacijama kada predstavljaju države u međunarodnim odnosima, pokušavaju pokazati moralni kako bi izvukli korist za sebe ili svoju državu. Međutim, i zagovornici morala u međunarodnim odnosima suglasili bi se da to nije oblik morala za koji se oni zalažu. Jedna od osnovnih karakteristika morala i na osobnoj i na međunarodnoj razini jest da on nije isključivo sredstvo za promicanje vlastitih interesa. Moralna načela i vrijednosti moraju se poštovati bez obzira na to nalazi li netko u tome vlastitu korist.⁷

Jednom kada se povuče granica između morala i moralizma, otpadaju i optužbe za imperijalizam i fanatizam, jer zahtjev za primjenom moralnih načela u međunarodnim odnosima isključuje bilo kakvu želju da se uspostavi bilo čija dominacija nad nekim drugim radi vlastite koristi.⁸ Realistima treba odati priznanje na njihovu sustavnom nastojanju da ukažu na ozbiljan problem koji postavljaju one politike koje se u međunarodnim odnosima vode na naizgled moralnim načelima, ali koja su zapravo samo prikriveni imperijalizam. Stoga ne čudi da su upravo realisti često bili najraniji i najglasniji protivnici američke vanjske politike promicanja demokracije na vojni način, primjerice u Vijetnamu 1960-ih i u Iraku početkom ovog stoljeća.

2. Moralnost nacionalnog interesa

Za razliku od triju prethodnih argumenata koji se ne pojavljuju u svim varijantama realističke teorije, ideja nacionalnog interesa jedan je od ključnih elemenata svake realističke teorije međunarodnih odnosa. Svi politički realisti uključuju je eksplicitno ili implicitno među osnovne postavke svojih teorija. Tim više iznenađuje velika šarolikost u definiranju tog ključnog pojma kod različitih autora. Prema Furnissu i

⁷ Cohen tako smatra da su predmet realističkih napada moralisti koji moral shvaćaju previše pojednostavljeno te da su ozbiljne verzije moralnih teorija imune na njihovu kritiku (Cohen, 1984).

⁸ Naravno, nije uvijek jednostavno utvrditi kada je riječ o djelovanju utemeljenom na iskrenim moralnim obzirima, a kada o primjeru imperijalizma pod krinkom morala. No takvo razlikovanje nije uvijek jednostavno provesti ni na individualnoj razini, što međutim nije razlog da prestanemo govoriti da uistinu postoje moralni postupci između pojedinaca.

Snyderu, “nacionalni interes je ono što država, tj. oni koji u njoj donose odluke, kažu da jest” (Furniss i Snyder u: Nincic, 1999: 40). Takvi pokušaji definiranja imaju malu analitičku vrijednost za znanstvene rasprave o međunarodnim odnosima jer se gotovo sve može prikazati kao nacionalni interes. Ta se definicija ne čini plauzibilnom iz dvaju razloga. Kao prvo, ne postoji jamstvo da će vladajuća elita uvijek prepoznati i zastupati interes koji je upravo interes nacije, jer je velika vjerojatnost da će se njezina percepcija nacionalnog interesa razlikovati od nacionalnog interesa kako ga shvaća stanovništvo. Također, nije jasno misli li se na percipirani ili na stvarni interes, a ako se misli na stvarni interes, ostaje pitanje kojim se metodama on može ustanoviti. Drugi i važniji prigovor jest da je Furnissova i Snyderova definicija nacionalnog interesa obična tautologija koja ne tvrdi ništa drugo osim da je nacionalni interes nacionalni interes. Drugi autori pak tvrde da je nacionalni interes neko specifično dobro za kojim države teže, kao što su moć, slava, ekonomsko blagostanje, pa čak i promicanje određenih moralnih ideala. Stvari navedene u takvom tipu definicija nacionalnog interesa najčešće nisu ciljevi vrijedni sami po sebi, već uglavnom služe kao instrument za ostvarenje nekog drugog cilja. Za većinu realista taj cilj koji predstavlja vrhovnu vrijednost za svaku državu jest opstojnost i sigurnost države. U tom smislu nacionalni interes definira i Felix Oppenheim: “[V]anj-ska politika x je u nacionalnom interesu države A’, znači da je ta politika u vlastitom interesu države A, tj. da pomaže zaštititi sigurnost države A, i da promiče interese druge države ili neku drugu svrhu samo ako je u skladu s vlastitim nacionalnim interesom države A” (Oppenheim, 1987: 371).

U tom je citatu nacionalni interes izjednačen sa zaštitom sigurnosti države, što je stajalište koje prihvaća i velik dio suvremenih realista. Međutim, čak i kada se tako definira, nacionalni interes opet se može shvatiti na dva načina. Jedan način jest da se nacionalni interes shvati u deskriptivnom smislu. *Deskriptivni politički realisti* smatraju da države, ako se ponašaju racionalno, uistinu vode svoju vanjsku politiku povodeći se za vlastitim nacionalnim interesom. Pozivajući se na poznato načelo da “treba” implicira “može”, ti autori smatraju da se države u međunarodnim odnosima nalaze u situaciji praktičke nužnosti u kojoj nemaju drugog izbora nego da se brinu isključivo za vlastiti interes, to jest da štite nacionalnu sigurnost i teritorijalni integritet. Razlog zašto su države prisiljene promicati isključivo svoj nacionalni interes, prema deskriptivnoj teoriji realizma leži u anarhijskoj strukturi međunarodnih odnosa. Za političke realiste međunarodni su odnosi poput Hobbesova prirodnog stanja na individualnoj razini u kojemu moralna načela nemaju nikakvu ulogu jer ne postoji jamac koji bi osigurao njihovu primjenu i provođenje (Hobbes, 2004). Kao što je pojedinac u Hobbesovu prirodnom stanju prisiljen brinuti se isključivo za vlastiti interes, tako su i države u međunarodnom prirodnom stanju prisiljene brinuti se za vlastiti nacionalni interes ne obazirući se na zahtjeve

morala koji je u tom stanju neefektivan. Da bi ta analogija funkcionirala te da bi se na temelju nje mogao izvući zaključak o nužnosti promicanja nacionalnog interesa, moraju biti zadovoljena sljedeća četiri uvjeta: a) mora postojati dostatna sličnost između aktera na međunarodnoj i individualnoj razni, to jest uloga države u međunarodnim odnosima mora odgovarati ulozi pojedinca u prirodnom stanju, b) države moraju raspolagati približno jednakom moći, c) države su u svojim međunarodnim djelovanjima motivirane strahom za vlastiti opstanak i d) ne postoji jamstvo da će se u odsutnosti globalnog suverena države držati pravila suradnje. U tako opisanoj situaciji za državu je racionalno da pokuša uspostaviti dominaciju nad ostalim državama kako bi izbjegla mogućnost da druge uspostave svoju dominaciju nad njom. No ono što je racionalno za jednu državu racionalno je i za ostale, tako da na kraju dolazi do rata sviju protiv svih. U toj situaciji moralna načela se ne mogu primjenjivati (usp. Buchanan, 2005: 114).

Međutim, postoje ozbiljni razlozi da sumnjamo u opravdanost povlačenja analogije između prirodnog stanja na individualnoj i međunarodnoj razini.⁹ Prvi uvjet nije zadovoljen jer se država razlikuje od pojedinca barem u jednom iznimno bitnom pogledu – ona nije jedinstvena cjelina kao što je to pojedinac. Dok pojedinac sa samim sobom smije činiti sve što smatra potrebnim da bi osigurao vlastito održanje, države su u svojim djelovanjima, pa tako i u djelovanjima u međunarodnim odnosima, ograničene moralnim dužnostima i obzirima prema vlastitim građanima. Uz to države se puno više od pojedinaca razlikuju po moći koju posjeduju. Ta razlika omogućava moćnijim državama da bez straha za vlastiti opstanak postupaju moralno prema slabijim članovima svjetske zajednice. Teško bi primjerice bilo braniti tvrdnju da se SAD ne može pridržavati moralnih načela u svojim odnosima s Belizeom zbog straha da će ta malena srednjoamerička država ugroziti njegov opstanak. No čak i kada države raspolažu približno jednakom moći, ne slijedi nužno da će one ratom pokušati uspostaviti dominaciju jedna nad drugom. Uvidi iz teorije igara, posebice modela višekratne zatvorenikove dileme, upućuju na to da “u prikladnim uvjetima suradnja uistinu može nastati u svijetu egoista bez središnje vlasti” (Axelrod, 1984: 20). Izgledi za mirnu suradnju utemeljenu na moralnim načelima rastu uzmemo li u obzir da vlastito očuvanje, iako važan, nije jedini motiv kojim se države vode u svojim vanjskim poslovima. Gospodarski, kulturni i znanstveni razvoj zemlje iznimno je važan cilj kojem država teži, a taj se cilj često može realizirati samo u suradnji s drugim državama. Brojni autori stoga zaključuju da ne postoji opravdanje za povlačenje analogije između prirodnog stanja na individualnoj i prirodnog stanja na međunarodnoj razini (usp. npr. Beitz, 1999). To ujedno znači da međunarodni odnosi nisu Hobbesovo stanje rata sviju protiv svih drugih u kojemu je državama neracionalno da se drže moralnih načela.

⁹ Detaljnije sam o tome pisao na drugom mjestu (usp. Jolić, 2011).

2.1. Normativni politički realizam

Pokaže li se da države uistinu mogu racionalno postupati i kada se ponašaju u skladu s moralnim načelima, realisti, ako i nadalje žele zadržati ideju nacionalnog interesa kao temeljnog kriterija po kojemu države oblikuju svoju vanjsku politiku, moraju ponuditi neko drugo opravdanje osim nužnosti i racionalnosti. Time dolazimo do drugog načina na koji realisti shvaćaju ideju nacionalnog interesa, prema kojemu se ona sada smatra normativnim zahtjevom. Za razliku od zastupnika deskriptivnog političkog realizma *normativni politički realisti* dopuštaju mogućnost da državama u međunarodnim odnosima stoje na raspolaganju i drugi racionalni oblici djelovanja koji se ne provode isključivo s ciljem promicanja nacionalnih interesa. Međutim, za tu vrstu realističkih teorija nacionalni interes predstavlja najvišu vrijednost, pa djelovanje u skladu s nacionalnim interesom ne smatraju više nužnošću koja je uvjetovana strukturom međunarodnih odnosa, već moralnim zahtjevom koji se postavlja pred svaku državu. Takvo shvaćanje zastupa npr. Hans Morgenthau za kojega je nacionalni interes “jedina zvijezda vodilja, jedina stalna misao, jedino pravilo djelovanja” država u međunarodnim odnosima (Morgenthau, 1951: 242).

Preformuliramo li Oppenheimovu definiciju nacionalnog interesa u normativnim terminima, dobit ćemo osnovno načelo normativnog političkog realizma:

Svaka država treba promicati vlastiti nacionalni interes, a interese drugih država ili neku drugu svrhu samo ako su u skladu s njenim vlastitim nacionalnim interesom.

Zašto bi države kojima na raspolaganju stoje i drugi racionalni oblici djelovanja trebale uvijek izabrati samo ono djelovanje koje promiče nacionalni interes? Koje opravdanje realisti mogu ponuditi za politiku neke države A koja zanemaruje interese i dobrobit drugih država ako oni nisu u interesu države A? Prisjetimo se da se sada ne mogu pozvati na hobbesovsko opravdanje da svako djelovanje koje nije u nacionalnom interesu dovodi u opasnost sigurnost i opstojnost države. Pored zahtjeva za osiguranjem državne opstojnosti i sigurnosti, sada u središte razmatranja kad se raspravlja o nacionalnim interesima dolaze i pitanja materijalnog blagostanja i moći države i njena stanovništva. Jasno je da država koja savjesno i efikasno slijedi politiku nacionalnog interesa ostvaruje i napredak na materijalnom planu, čime se neizravno utječe i na jačanje sigurnosti zemlje. Koliko je zadovoljavajuće takvo, po svojoj naravi prudencijalno opravdanje načela obveze promicanja nacionalnog interesa?

Mnogima će se činiti da je to načelo suprotno našim najdubljim moralnim uvjerenjima. Ako pogledamo kako bi u praksi izgledala primjena toga načela, vidjet ćemo da ono državama nalaže da u međunarodnim odnosima uvijek odaberu ono djelovanje koje će makar i neznatno povećati vlastito ekonomsko blagostanje, pa i po

cijenu da posljedice tog djelovanja za drugu državu ili druge države budu katastrofalne. Primjer za to može biti odluka države A da gornji tok rijeke koja protječe njenim teritorijem iskoristi za navodnjavanje plantaža egzotičnog voća, iako je donji tok iznimno važan za opskrbljivanje vodom države B. Čak i ako navodnjavanje tek neznatno promiče interese države A, dok državi B uskraćuje osnovne uvjete za preživljavanje stanovništva, načelo normativnog političkog realizma opravdava postupak države A. Čak i slabija verzija osnovnog načela normativnog političkog realizma, koja glasi “Svakoj je državi uvijek dopušteno promicati vlastiti nacionalni interes”,¹⁰ dopušta državi da, kada to poželi, svoj nacionalni interes, koliko god bio neznatan, stavi ispred interesa drugih članica međunarodne zajednice bez obzira na to koliko oni bili značajni. I jaka i slaba varijanta načela dopuštaju da država promiče vlastiti nacionalni interes, s tim da jaka varijanta takvo postupanje traži uvijek, a slaba dopušta da država postupa i na načine koji ne promiču uvijek nacionalni interes. Obje verzije načela ostavljaju mogućnost da države slijede i ciljeve za koje bismo se nedvojbeno složili da su moralno vrijedni. Tako npr. Anthony Lake tvrdi da uz primarne nacionalne interese očuvanja sigurnosti i ekonomskog blagostanja, među nacionalne interese ulazi i ograničavanje širenja naoružanja, promicanje ekonomskog blagostanja drugih država te ljudskih prava. No malo iza toga slijedi i objašnjenje motivacije za takvo djelovanje: to su “investicije u sigurniju i prosperitetniju budućnost” vlastite države (Lake, 1981: 211). Prema tom shvaćanju moralne ciljeve treba promicati samo ako je to u našem interesu, no ako ne promiču naše interese ili im štete, onda je posve ispravno zanemariti ljudska prava stanovnika u drugim državama.¹¹ Iako se možemo složiti da “moralne čimbenike, u nekim okolnostima, mogu nadjačati drugi zahtjevi” (MacNaughton, 2010: 138, kurziv dodan), trebamo li prihvatiti da zaštita nacionalnog interesa dopušta da zanemarimo moralne zahtjeve u svim okolnostima? Jesu li domena morala i domena politike neovisne jedna o drugoj, pri čemu “moralni pojmovi više nisu relevantni za [djelovanje vlada]” (Kennan, 1954: 48). Ako prihvatimo postojanje ljudskih prava, oni koji brane taj stav moraju ponuditi opravdanje zašto nacionalni interes nadjačava vrijednost ljudskih prava. U nastavku ćemo razmotriti dva pokušaja opravdanja normativnog političkog realizma.

2.2. Konzekvencijalističko opravdanje normativnog političkog realizma

Prudencijalno opravdanje koje se poziva isključivo na vlastitu korist ne može zadovoljiti one političke realiste koji politički realizam smatraju etičkim stajalištem koje

¹⁰ Za raspravu o slaboj verziji načela promicanja nacionalnog interesa vidi Buchanan (2005).

¹¹ Govoreći o oblicima pomoći drugim zemljama, Morgenthau ističe da svi oblici takve pomoći, izuzev humanitarne pomoći, imaju političku funkciju promicanja interesa zemlje koja tu pomoć daje. No i humanitarna pomoć “ima političku funkciju kada operira unutar političkog konteksta” (Morgenthau, 1962: 301).

na najbolji način uređuje političke odnose na međunarodnoj razini. Njihovo je uvjerenje da dosljedna primjena načela promicanja nacionalnog interesa nije na korist samo državi koja se drži tog načela, već je na korist i ostalim članicama međunarodne zajednice. Ukratko, najveća ukupna korist ostvarit će se ako sve članice međunarodne zajednice dosljedno primjenjuju načelo promicanja nacionalnog interesa.

Vidimo da se ovdje opravdanju načela pristupa na način koji susrećemo u konzekvencijalističkom utemeljenju etike. U skladu s tim opravdanjem djelovanje je ispravno ako proizvodi dobre posljedice, i obrnuto, pogrešno ako proizvodi loše posljedice. Najpoznatiji su primjeri konzekvencijalističkih teorija utilitarizam i etički egoizam. Dok utilitarizam smatra da su ispravna ona djelovanja koja promiču ukupni interes najvećeg broja onih na koje se primjenjuje načelo, za etički egoizam bitan je u prvom redu vlastiti interes subjekta djelovanja. Normativni politički realizam usporediv je s etičkim egoizmom, s tom razlikom što se na mjestu pojedinca sada nalazi država. Kako tvrdi Charles Beitz, da bi pokazali da su i etički egoizam i normativni moralni realizam moralno održiva stajališta, moraju pokazati da su načela promicanja vlastitog interesa, odnosno nacionalnog interesa u interesu svih onih na koje se ta načela primjenjuju (Beitz, 1999: 56).

No kako realisti mogu tvrditi da načelo promicanja nacionalnog interesa ide na korist svima na koje se primjenjuje? Valja napomenuti da je doseg toga načela univerzalan, to jest da se načelo primjenjuje na svaku od članica međunarodne zajednice, dakle od svake se države očekuje da promiče vlastiti nacionalni interes. Objašnjenje na koje se realisti ovdje oslanjaju jest poznata teorija “nevidljive ruke” koja se često rabi u ekonomiji i sastavni je dio teorije slobodnog tržišta. U osnovi teorije “nevidljive ruke” leži ideja da djelovanja pojedinca motivirana vlastitim interesom imaju kao nenamjeravanu posljedicu opću dobrobit. Prema Adamu Smithu, koji je dao ime tom fenomenu te ga razradio u okviru ekonomske teorije, pojedinac “hoće samo svoj vlastiti dobitak. Njega u tom, kao i u mnogim drugim slučajevima, vodi jedna nevidljiva ruka koja promiče cilj koji uopće nije namjeravao postići. Nije uvijek lošije za društvo, što nije bila namjera pojedinca da promiče cilj društva. Kad on slijedi svoj vlastiti interes, on često promiče interes društva djelotvornije nego kad stvarno nastoji da ga promiče” (Smith, 2007: 446). Na koji način “nevidljiva ruka” promiče opće interese, Smith opisuje na svakodnevnom primjeru kupovanja namirnica: “Mi ne očekujemo ručak od dobrohotnosti mesara, pivara ili pekara, već od njihova čuvanja vlastitog interesa. Mi se ne obraćamo njihovoj čovječnosti, već njihovoj sebičnosti, i ne govorimo im nikada o svojim potrebama, već o njihovim probicima” (*ibid.*: 52).

Može li se, međutim, teorija nevidljive ruke primijeniti na području međunarodnih odnosa? Jedno prilično naivno objašnjenje glasi da su interesi nacije istovjetni interesima čovječanstva u cjelini, pa je tako promicanje nacionalnih interesa

ujedno i promicanje interesa čovječanstva. Takvo shvaćanje bilo je naročito popularno za vrijeme kolonijalnih osvajanja, kada su kolonizatorske nacije na sebe gledale kao na nositelje civilizacije i napretka, te su osvajanje “zaostalih” i “barbarskih” zemalja smatrale činom koji je civilizaciju i napredak donosio i u te dijelove svijeta. Kakve su sve navodne blagodati za čovječanstvo iznikle iz promicanja nacionalnog interesa Britanskog Carstva, svjedoči stajalište stanovitog engleskog džentlmena zabilježeno u citatu s kraja 19. stoljeća: “Imam samo jedan cilj na ovom svijetu, a to je da očuvam značajnost i veličinu ovog Carstva. Ali i nezavisno od mog John Bullovskog sentimenta o tom pitanju, čvrsto vjerujem da radeći na tome radim i za dobrobit kršćanstva, mira, civilizacije i sreće ljudske vrste općenito” (Carr, 1981: 76). Naravno, ne treba imati iluzije da su takve izjave ograničene samo na prošla vremena i propale imperije, jer i danas postoji nemali broj političara, naročito iz najmoćnijih svjetskih država, čije izjave mogu poslužiti kao primjeri teze o istovjetnosti nacionalnog interesa s interesom čovječanstva.

Pa ipak, gotovo da je nepotrebno dokazivati besmislenost te teze. Zbog njegove apsurdnosti to stajalište odbacuju svi ozbiljniji realisti poput E. H. Carr-a iz čije je knjige gornji citat preuzet. Carr, kao i kasnije Morgenthau, smatra da je takvo objašnjenje zagovaranja primjene načela promicanja nacionalnog interesa koje se poziva na nacionalne moralne standarde kao standarde čovječnosti upravo ono protiv čega se politički realizam treba boriti. Tako Morgenthau smatra da se u takvim nastojanjima skriva pokušaj da se međunarodni odnosi uredi na moralnim načelima, što vodi k moralnom imperijalizmu i fanatizmu koji kao posljedicu imaju sukobe, rat i svjetsku nestabilnost. Zato je za čovječanstvo korisnije da države vode svoju vanjsku politiku isključivo u skladu s vlastitim nacionalnim interesom koji se ne smije izjednačavati s interesima čovječanstva. Taj je zaključak zasigurno točan ako je istina da državama u njihovoj vanjskoj politici na raspolaganju stoje samo sljedeće dvije opcije: a) promicanje nacionalnog interesa koji se izjednačava s interesom čovječanstva i b) promicanje nacionalnog interesa. Međutim, kao što smo naveli ranije prilikom razmatranja problema moralizma u međunarodnim odnosima, države imaju mogućnost voditi i moralnu politiku koja nije krinka za promicanje vlastitog interesa u ime općeljudskih razloga. Stoga državama na raspolaganju stoji barem još i opcija c) djelovanje u skladu s moralnim načelima. Da bi se opravdala djelovanja tipa b), potrebno je pokazati zašto su ona superiornija ne od djelovanja a), već od djelovanja c).

Jedno utjecajno objašnjenje na koji način promicanje nacionalnog interesa dovodi do općekorisnih posljedica nudi teorija ravnoteže moći. Utjecajnu suvremenu verziju te stare teorije nudi Kenneth Waltz. On tvrdi da u slučajevima kada države povećavaju svoju moć kako bi zaštitile opstojnost i sigurnost, one uspostavljaju stabilnu ravnotežu moći (Waltz, 1979: 116-123). Zahvaljujući toj ravnoteži moći

izbjegavaju se sukobi, kao i prijatna da se pojavi dominantna država koja bi svoj položaj iskoristila za promicanje vlastitih ciljeva na štetu drugih država. Ravnoteža moći tako svakoj državi osigurava onoliko prava i sloboda koliko je to u zadanoj strukturi međunarodnih odnosa moguće ostvariti. Kao i u slučaju nevidljive ruke na području ekonomije, djelujući u vlastitom interesu države uspostavljaju stabilan međunarodni poredak bez namjere da to učine. Međutim, teorija ravnoteže moći ozbiljno je potkopana kako empirijskom građom tako i ograničenjima teorije nevidljive ruke koja joj stoji u pozadini.

Waltzova knjiga u kojoj izlaže svoju teoriju ravnoteže moći objavljena je 1979. godine i napisana je pod utjecajem Hladnoga rata čije je bipolarno uređenje svjetskih odnosa uistinu izgledalo kao ostvarenje ideje ravnoteže moći. Tadašnja ravnoteža uspostavljena između SSSR-a i SAD-a svakako je predstavljala nešto pozitivno u usporedbi s mogućnošću sveopćeg konvencionalnog ili nuklearnog rata. Ali ipak, teško da bismo ravnotežu moći iz doba Hladnog rata mogli nazvati uređenjem koje je u interesu čovječanstva. Gledamo li na Hladni rat iz perspektive univerzalnih ljudskih prava, to sigurno nije slučaj u pogledu jedne polovine čovječanstva kojoj su bila ozbiljno uskraćivana prava na slobodu mišljenja, kretanja i izbora političke vlasti. No čak i u okvirima realističke teorije, hladnoratovska ravnoteža moći nije ispunila ciljeve uspostave mira i stabilnosti jer nije spriječila izbijanje brojnih ratova u kojima su u ime uspostavljanja ravnoteže pobijeni milijuni ljudi. Propašću komunizma i blokovske podjele svijeta ideja ravnoteže moći dodatno je diskreditirana.¹²

Ništa bolje ne stoji ni teorija koja se nalazi u podlozi ideje ravnoteže moći. Problem s kojim se susreće teorija nevidljive ruke, detaljno razrađena u obliku teorije idealnog tržišta, jest postojanje takozvanih negativnih eksternalija. Negativne eksternalije su neželjene popratne pojave koje nastaju kao posljedica djelovanja kojemu je cilj ostvariti vlastitu korist. Najčešći primjer negativnih eksternalija koji se lako da smjestiti u okvir ponašanja država u međunarodnim odnosima jest zagađivanje okoliša. Kako bi održale konkurentnost s ciljem da unaprijede vlastite ekonomske interese, države koje se vode isključivo nacionalnim interesom birat će one načine proizvodnje koji su učinkovitiji i jeftiniji. Nažalost, takvi oblici proizvodnje najčešće dovode do zagađivanja okoliša. Budući da se očekuje da će se svi – ili barem većina – voditi tom logikom, dolazi do situacije u kojoj nevidljiva ruka nije djelotvorna te ne može spriječiti ozbiljna ugrožavanja okoline.¹³ To je samo jedan

¹² Brojna empirijska istraživanja nisu pokazala da postoji veza između balansiranja moći i izbijanja ratova. Dapače, podaci govore da pokušaji uspostave ravnoteže moći putem formiranja saveza vode do rata (Vasquez, 2004: 171-172).

¹³ Iako je realistima stalo do zaštite interesa i dobrobiti budućih generacija svojih sunarodnjaka, pa bi u tom pogledu trebali voditi održive ekološke politike, narav negativnih eksterna-

u nizu primjera u kojima se pokazuje da blagotvorni utjecaji idealnog tržišta dolaze do izražaja samo pod posebnim uvjetima, a ti su kada je riječ o ekonomiji: postojanje “vlasničkih prava i (potpunog) pristupa informacijama o dobrima i uslugama te nepostojanje monopola i transakcijskih troškova” (Buchanan, 2005: 119). Budući da ništa usporedivo s tim uvjetima ne postoji na međunarodnoj razini, čini se da je konzekvencijalističko opravdanje načela promicanja nacionalnog interesa u potpunosti osuđeno na neuspjeh.

Čak i kada bi se uspjelo pokazati da promicanje nacionalnog interesa u konačnici vodi najvećoj ukupnoj koristi čovječanstva, to opravdanje ne bi zadovoljilo one koji smatraju da konzekvencijalizam nije ispravna teorija morala. Naime, prema dobro poznatom prigovoru, konzekvencijalizam dopušta ozbiljna kršenja prava pojedinaca, u ovom slučaju i prava država (ako takva prava postoje), ako je to nužno za povećanje ukupne količine sreće.

2.3. Državnici kao zastupnici nacionalnog interesa

Nakon neuspjeha pokušaja konzekvencijalističkog opravdanja načela normativnog političkog realizma realisti mogu tvrditi da se na pojedince koji obnašaju državničke funkcije i na njihova djelovanja u međunarodnim odnosima primjenjuju drugačiji standardi moralnosti od onih na individualnoj razini. Posebnost tih pojedinaca u njihovoj državničkoj funkciji jest u tome što su izabrani da zastupaju nacionalni interes. Njihova odgovornost leži u tome da se brinu za nacionalni interes i čine sve s ciljem njegova promicanja, a ako to ne čine, oni iznevjeravaju dužnost koja im je povjerena. Jednostavnim riječima rečeno, “državnikov najviši moralni imperativ jest očuvanje države koja mu je povjerena na brigu” (Osgood i Tucker u Donnelly, 2003: 164). Dok se obični građani u svojem svakodnevnom djelovanju uvijek trebaju rukovoditi načelima morala, državnicima to nije uvijek dopušteno jer postoje situacije u kojima bi moralno ponašanje državnika ugrozilo državu.¹⁴

Može li funkcija koju državnici obnašaju doista opravdati primjenu načela normativnog političkog realizma? Prije svega, treba uvidjeti da taj argument jednim svojim dijelom počiva na ideji da jedna skupina pojedinaca (građani države) prenosi ovlasti za zastupanje na drugu skupinu pojedinaca (na obnašatelje političkih duž-

lija takva je da se troškovi prebacuju sa sebe na druge. Tako npr. posljedice globalnog zatopljenja i podizanja razine mora mnogo više pogađaju zemlje poput Maldiva i Bangladeša, koje su razmjerno manje doprinijele nastanku tih pojava, nego zemlje razvijenog zapada koje su odgovornije za njih.

¹⁴ Prema riječima Georgea Kennana: “Vlada je agent, a ne principal [osoba koja povjerava posao, *op. a.*]. Njena je glavna dužnost brinuti se za interese nacionalnog društva koje predstavlja, a ne o moralnim nagonima koje mogu doživljavati individualni elementi tog društva” (Kennan, 1985: 206).

nosti). No samim tim što je druga skupina dobila ovlast da zastupa prvu skupinu ne znači da su joj ukinute moralne obveze koje su obvezivale prvu skupinu. U slučaju kada skupina klijenata angažira odvjetnika da zastupa njihove interese, sve moralne obveze koje se primjenjuju na klijente nastavljaju se primjenjivati i na njihova odvjetnika. Ista se logika primjenjuje i na druga zanimanja u kojima netko zastupa nekoga drugoga. Po čemu bi se uloga državnika razlikovala od drugih uloga na koje se moralna načela primjenjuju? Jednako kao što ne smatramo opravdanim da se odvjetnik služi nemoralnim sredstvima kako bi štitio i promicao interese svojih klijenata, tako ni državnici nemaju opravdanje zanemariti moralna načela klijenata za čije se interese bore.

Opravdanje razlike između uloge državnika i drugih vrsta zastupnika bilo bi najuvjerljivije ako bi se pokazalo da je deskriptivni dio realističke teorije točan. Međutim, čak i u slučajevima kada su sigurnost i opstanak države ugroženi, nije moguće bezuvjetno prihvatiti načelo normativnog političkog realizma. Kao što ističe Beitz, iz načela nije posve jasno na čiji se opstanak i sigurnost tu točno misli: na opstanak i sigurnost naroda, državnog ustrojstva ili državnog teritorija. Načelo je prihvatljivo ako se pod njim misli na očuvanje života i dobrobiti građana dotične države, a opravdanje se nalazi u tome što pojedinci imaju pravo na život i samoobranu. No ako se pod tim misli na opstanak države pod svaku cijenu, teško je naći izravno opravdanje jer nije samorazumljivo da države imaju apsolutno pravo na samoobranu koje bi bilo usporedivo s analognim pravom pojedinaca. Naravno, moguće je da će biti situacija u kojima će pravo države na samoobranu biti "jače" od nekih prava koja posjeduju pojedinci. No iz toga se ne može zaključiti da nacionalni interes – bez obzira na to shvaćamo li ga kao da uključuje samo samoobranu ili i ekonomsko blagostanje – *uvijek* nadjačava prava pojedinaca.

Zaključak: Opasnosti dvostruke moralnosti

Iako je u većem dijelu ovog rada realističko stajalište prikazano u negativnom svjetlu, bilo bi pogrešno zaključiti da je realistima cilj posve izbjeći zahtjeve morala. Takva slika zasigurno ne bi odgovarala načinu na koji realisti vide sami sebe. Treba imati na umu da realizam u sebi sadrži bitne moralne elemente. Oni se prije svega ogledaju u zahtjevu da se odnosi u državi uredi na moralnim temeljima, dok je ograničena mogućnost primjene morala na međunarodnoj razini tragična činjenica, a ne nešto što bi se trebalo prihvatiti s odobravanjem. Kada se ima na umu ta moralna strana realizma, još je teže naći opravdanje za realističko inzistiranje na prvenstvu nacionalnog interesa u međunarodnim odnosima. U dosadašnjoj raspravi pokazalo se da je ideja vanjske politike utemeljene *isključivo* na nacionalnom interesu posve protivna našim najdubljim moralnim uvjerenjima. Teško je zato vjerovati da bi demokratske institucije – barem u onim državama s funkcionalnom

demokracijom – u kojima sudjeluju građani s moralnom svijesti mogle podupirati takvu politiku.

S druge strane, ni realistima, ako im je uistinu stalo do morala u državi, ne bi trebalo biti svejedno kako građani percipiraju vanjsku politiku svoje države. Mnogo je izglednije da će se i građani pridržavati moralnih načela ako uvide da se isti standardi moralnosti primjenjuju i na njih i na njihove državnike kada djeluju na međunarodnom planu. Zbog inzistiranja na dvostrukoj moralnosti, jednoj za građane a drugoj za državnike, postoji opasnost da se ugrozi moral kao jedna od glavnih poveznica svakog društva. Kolika je ta opasnost, možda najbolje svjedoči primjer propasti atenske politike utemeljene na realizmu s kojim smo i započeli ovu raspravu o nacionalnom interesu. Prema Stevenu Fordeu, uzroke atenskog poraza Tukidid ne nalazi u slabosti atenske vojske, već u unutrašnjoj krizi koja je kao posljedica realističke politike zahvatila atensko društvo. “Prvenstvo vlastitog interesa u odnosu na pravednost, koje se proklamiralo duže od jedne generacije, na kraju je zarazilo unutarnji život grada. Kada se zajednica proglašila slobodnom od moralnih ograničenja u međunarodnim odnosima, pojedinci naposljetku zaključe da se ta ograničenja ne odnose ni na njih” (Forde, 1992: 384).

Utjecaj domaćih demokratskih institucija na vanjsku politiku te utjecaj vanjske politike na moralne temelje društva dva su odlučna razloga zašto nije moguće prihvatiti stajalište političkih realista o nužnoj nemoralnosti vanjske politike ili potrebi da se ona temelji na nacionalnom interesu. Ako realist želi zastupati plauzibilnu teoriju, on se ne može odreći ni domaćih institucija ni morala u državi, jer su to, između ostalih, dvije vrijednosti zbog čije obrane i zaštite realisti i razvija svoju teoriju međunarodnih odnosa. Čini se stoga da realista njegovi vlastiti ciljevi sprečavaju da izabere nemoralna sredstva za njihovo izvršenje.¹⁵

LITERATURA

- Ahrens Dorf, Peter. 1997. Thucydides' Realistic Critique of Realism. *Polity*, (30), 2: 231-265.
- Aron, Raymond. 1966. *Peace and War: A Theory of International Relations*. Doubleday. Garden City.
- Axelrod, Robert. 1984. *The Evolution of Cooperation*. Basic Books. New York.
- Beitz, Charles. 1999. *Political Theory and International Relations*. Princeton University Press. Princeton.

¹⁵ Zahvaljujem anonimnom recenzentu časopisa *Politička misao* na korisnim komentarima i kritikama.

- Brooks, David. 2007. Obama, Gospel and Verse, *The New York Times*, 26. IV. 2007.
- Buchanan, Allen. 2005. In the national interest, u: Brock, G. i Brighouse, H. (ur.): *The Political Philosophy of Cosmopolitanism*. Cambridge University Press. Cambridge: 110-126.
- Carr, Edward H. 1981. *The Twenty Years' Crisis, 1919-1939: An Introduction to the Study of International Relations*. Macmillan. London.
- Cohen, Marshall. 1984. Moral Skepticism and International Relations. *Philosophy and Public Affairs*, (13), 4: 299-346.
- Donnelly, Jack. 2003. *Realism and International Relations*. Cambridge University Press. Cambridge.
- Forde, Steven. 1992. Varieties of Realism: Thucydides and Machiavelli. *The Journal of Politics*, (54), 2: 372-393.
- Gowans, Chris. 2008. Moral Relativism. *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, <http://plato.stanford.edu/entries/moral-relativism>.
- Hobbes, Thomas. 2004. *Levijatan*. Naklada Jesenski i Turk. Zagreb.
- Jolić, Tvrtko. 2011. Politički realizam i anarhija u međunarodnim odnosima. *Prolegomena*, (10), 1: 113-130.
- Kennan, George F. 1954. *Realities of American Foreign Policy*. Princeton University Press. Princeton.
- Kennan, George F. 1985. Morality and Foreign Policy. *Foreign Affairs*, (64), 2: 205-218.
- Lake, Anthony. 1981. Defining the National Interest. *Proceedings of the Academy of Political Science*, (34), 2: 202-213.
- Machiavelli, Niccolò. 1998. *Il principe – Vlada*. Nakladni zavod Globus. Zagreb.
- MacNaughton, David. 2010. *Moralni pogled. Uvod u etiku*. Hrvatski studiji. Zagreb.
- Morgenthau, Hans. 1951. *In Defense of the National Interest: A Critical Examination of American Foreign Policy*. Knopf. New York.
- Morgenthau, Hans. 1954. *Politics Among Nations*. Knopf. New York.
- Morgenthau, Hans. 1962. A Political Theory of Foreign Aid. *The American Political Science Review*, (56), 2: 301-309.
- Nardin, Terry. 1989. The Problem of Relativism in International Ethics. *Millennium – Journal of International Studies*, (18), 2: 149-161.
- Nincic, Miroslav. 1999. The National Interest and Its Interpretations. *The Review of Politics*, (61), 1: 29-55.
- Oppenheim, Felix E. 1987. National Interest, Rationality, and Morality. *Political Theory*, (15), 3: 369-389.
- Schlesinger, Arthur. 1971. The Necessary Amoralism of Foreign Affairs. *Harper's Magazine*, (243), 1455: 72-73.

- Schmitt, Carl. 1996. *Der Begriff des Politischen*. Duncker & Humblot. Berlin.
- Sinnott-Armstrong, Walter. 2006. *Moral Scepticisms*. Oxford University Press. Oxford.
- Smith, Adam. 2007. *Istraživanje prirode i uzroka bogatstva naroda*. Masmedia – Poslovni dnevnik. Zagreb.
- Smith, Michael J. 1986. *Realist Thought from Weber to Kissinger*. Louisiana State University Press. Baton Rouge.
- Tukidid. 1957. *Povijest Peloponeskog rata*. Matica hrvatska. Zagreb.
- Vasquez, John A. 2004. *The Power of Power Politics: From Classical Realism to Neo-traditionalism*. Cambridge University Press. Cambridge.
- Waltz, Kenneth. 1979. *Theory of International Politics*. Addison-Wesley Publishing Company. Reading.
- Wong, David. 1991. Relativism, u: Singer, P. (ur.): *A Companion to Ethics*. Oxford University Press. Oxford: 442-449.

Tvrtko Jolić

NATIONAL INTEREST AND MORALITY IN INTERNATIONAL RELATIONS

Summary

This paper examines some of the main assumptions on which the IR theory of political realism is based. According to the theory of political realism, national interest and not morality is the main criterion by which the state acts in its foreign affairs. In its first part this article examines three arguments in support of realists' skepticism towards morality in international relations. In the second part the concept of national interest and the possibility of its application as the main criterion in choosing the state action in international relations are examined. The author argues that the only plausible version of morality is universal morality based on respect for fundamental human rights. Realists' view of morality at the international level cannot be defended in a convincing manner. Still, the theory of political realism provides valuable insights about the nature of international morality and the limits of its application.

Keywords: IR Theory, Morality, National Interest, Political Realism

Kontakt: **Tvrtko Jolić**, Institut za filozofiju, Ulica grada Vukovara 54/IV, 10 000 Zagreb. E-mail: tvrtko@ifzg.hr